

Κώστας Γ. Μάνθος
MArch Αρχιτεκτονικής, Pratt Institute, New York (Η.Π.Α.)

Γιώργος Ν. Δερμάτης
Δρ. Ιστορίας του Πανεπιστημίου της Louvain-la-Neuve (Βέλγιο)

«Η γενέθλιος ημερομηνία-χρονολογία (5η Μαΐου
1865) του Νεότερου Λαυρείου και ο εορτασμός
της 25ετηρίδας (22 Απριλίου 1890). Οι ανάλογοι
επετειακοί εορτασμοί στον 20ό αιώνα»

Κυρίες και κύριοι,

η επί αιώνες αφωνία των μεταλλευτικών πηγών του Λαυρείου μετατράπηκε σε βιομηχανική βοή ολίγον μετά τα μέσα του 19ου αιώνα από την παλογαλλική εταιρεία Hilarion Roux et Cie (1865-1873) των H. Roux – J.B. Serpieri – Γ. Παχύ, η οποία έκανε έναρξη των εργασιών εκμετάλλευσής τους· ένα γεγονός που συνδέεται με τη μακρά διάρκεια της ιστορίας του Λαυρείου, με τις συγκυρίες και τους όρους της εποχής, εξωτερικούς και εσωτερικούς, βιομηχανική επανάσταση και ανάπτυξη της μεταλλουργικής βιομηχανίας στη δυτική Ευρώπη, συγκρότηση ελληνικού κράτους και πρώτες προσπάθειες εκβιομηχάνισης της χώρας.

Το Λαύρειο, στα νεότερα χρόνια, αναδεικνύεται σε ένα σπουδαίο μεταλλευτικό-μεταλλουργικό κέντρο, ανάμεσα στα παρόμοια της Ευρώπης, παραγωγής μεταλλικού αργυρούχου μολύβδου και μεταλλευμάτων, εμπλουτισμένης-πυρωμένης ψευδαργυρούχου καλαμίνας, σιδηρούχων και σιδηρομαγνητιούχων. Αργότερα θα παράγονται και τα υποπροϊόντα του σκληρού μολύβδου, μαλακός μολύβδος, αρσενικάδες οξύ, μολύβδος σε φύλλα, λιθάργυρος, μίνιο και άργυρος. Η τεχνολογία έδειξε τη δύναμή της στις εγκαταστάσεις των σπουδαιοτέρων εταιρειών του Λαυρείου, της παλογαλλικής Hilarion Roux et Cie (1865-1873), της Εταιρείας των Μεταλλουργείων του Λαυρείου (Ελληνική Εταιρεία, 1873-1927) και της Compagnie Française des Mines du Laurion (Γαλλική Εταιρεία Μεταλλείων Λαυρείου, 1875-1981).

Προσπαθήσαμε να προσδιορίσουμε με ακρίβεια τη γενέθλιο ημερομηνία του νεότερου Λαυρείου. Κατ' αρχάς όλες οι πηγές συμφωνούν ότι το γενέθλιο έτος της αναγέννησης του Λαυρείου είναι το 1865· αυτήν τη χρονιά έχουμε την έναρξη της ανακαμίνευσης των αρχαίων σκωριών και την παραγωγή μεταλλικού αργυρούχου μολύβδου σε ισπανικές καμίνους τύπου Castiliano στο λιμάνι του Λαυρείου. Τα έτη 1860-1865 μπορούμε να τα θεωρήσουμε ως την περίοδο της βιομηχανικής-μεταλλουργικής προπαρασκευής από την άποψη της επιστημονικής ανάγνωσης του μεταλλούχου αποθέματος των σκωριών· επίσης στο ίδιο διάστημα έχουμε τη νομική, επιχειρηματική προετοιμασία (σύσταση της εταιρείας) και την έναρξη της κατασκευής του μεταλλουργικού συγκροτήματος. Η εταιρεία Hilarion Roux et Cie αξιοποίησε τις επιστημονικές εκθέσεις για το προσοδοφόρο της ανακαμίνευσης των σκωριών του πρωτοπόρου μεταλλειολόγου και μεταλλουργού Α. Κορδέλλα, ο οποίος στη συνέχεια έγινε αρχιμηχανικός παραγωγής· ο Α. Κορδέλλας εξέφραζε το πρακτικό βιομηχανικό πνεύμα και απετέλεσε το γνωστικό κεφάλαιο της μεταλλευτικής βιομηχανίας στο Λαύρειο και γενικότερα στην Ελλάδα.

Δίπλα στο λιμάνι είχαν κατασκευασθεί 6 κάμινοι στο χρονικό διάστημα από τον Ιούνιο του 1864 έως τον Μάιο του 1865 και μέχρι τον Δεκέμβριο του 1865 ακόμη 6, συνολικά 18 μέχρι το τέλος του 1866 και σε συνεχή επί 24ώρου βάσεως λειτουργία μέχρι το τέλος του 1866 ήδη ήσαν 11 και τους πρώτους μήνες του 1867 12. Αυτή η σχέση 12:18 ίσχυσε μέχρι τέλους της λειτουργίας (2/1873) της εταιρείας Hilarion Roux et Cie. Η μη συνεχής λειτουργία και των 18 καμίνων οφειλόταν στο γεγονός ότι κατά τακτά χρονικά διαστήματα αυτές χρειάζονταν επιδιορθώσεις, οπότε θα έπρεπε οι 6 να παύσουν να λειτουργούν.¹ Το 1865, σε πειραματικό στάδιο τους πρώτους μήνες, με κανονικό συνεχή βιομηχανικό τρόπο μέχρι τον Δεκέμβριο του ίδιου έτους λειτουργούσαν 2 κάμινοι ανακαμινεύοντας ημερησίως 50 τόν. αρχαίων σκωριών με παραγόμενο προϊόν 2 τόνους μεταλλικού αργυρούχου μολύβδου.² Μέχρι τέλους του 1866 η εταιρεία είχε κατασκευάσει 18 καμίνους.

Τα ίδια τα κείμενα του Α. Κορδέλλα, που αποτελούν μεν τις πιο αξιόπιστες ιστορικές πηγές, μας δίνουν αντιφατικές πληροφορίες για το συγκεκριμένο θέμα της γενεθλίου ημερομηνίας του έτους 1865, οπότε έχουμε τα επίσημα εγκαινία της ανακαμίνευσης των αρχαίων σκωριών και το τελετουργικό του αγιασμού από τον μητροπολίτη Θεόφιλο· ο ίδιος ο Α. Κορδέλλας σε κείμενά του αναφέρει αυτό το γεγονός των επίσημων εγκαινίων και του αγιασμού κατά την 3η Μαρτίου και

1. Γ.Ν. Δερμάτης, *Λαύρειο το μαύρο φως*. Η μεταλλευτική και μεταλλουργική βιομηχανία στο Λαύρειο 1860-1917, ελληνική και ευρωπαϊκή διάσταση (διδακτ. διατριβή, Louvain-La-Neuve του Βελγίου, 1994-1999, έκδ. του Τεχνολογικού-Πολιτιστικού Πάρκου Λαυρίου (Ε.Μ. Πολυτεχνείο), Λαύρειο, 2003, σ. 95-99.

2. Γ.Ν. Δερμάτης, *Λαύρειο το μαύρο φως*., ό.π.σ. 95.

σε άλλα κατά την 5η Μαΐου του 1865. Ποια είναι η πραγματική ημερομηνία; Και τούτο δεν συνιστά σχολαστικισμό, το «τι πραγματικά έγινε», το ακριβές γεγονός, με τα συνδεόμενα στοιχεία του, το πότε και πού, τον ακριβή χρόνο και τον ακριβή τόπο συνιστούν τα θεμελιώδη πρωταρχικά βήματα της ιστορίας, ως επιστήμης, για να περάσει αργότερα στις ολιστικές ερμηνευτικές μεθοδολογίες.

Έτσι, λοιπόν, από τις διαθέσιμες πηγές, έχουμε τις αναφορές του Α. Κορδέλλα στην ομιλία που εκφώνησε στον Φιλολογικό Σύλλογο «Παρνασσός» στην Αθήνα, στις 29 Ιανουαρίου 1890, με θέμα «Το Λαύριον και ο ελληνικός άργυρος»,³ και στην «Προσλαλιά [του] κατά την ΣΤ΄ επιστημονικήν εκδρομήν του Πολυτεχνικού Συλλόγου Αθηνών εις Λαύρειον», που δημοσιεύθηκε τον Ιούλιο του 1906 στο περιοδικό «Αρχιμήδης», σύμφωνα με τις οποίες τα εγκαίνια και ο αγιασμός από τον μητροπολίτη Θεόφιλο συνέβησαν στις 3 Μαρτίου 1865. Στο δε πρόγραμμα του εορτασμού των 25 χρόνων του νεότερου Λαυρίου, στις 22 Απριλίου/4 Μαΐου (με το νέο ημερολόγιο) 1890, αναγράφεται: «1865 3/15 Μαρτίου εξήχθη ο πρώτος αργυρούχος μόλυβδος»· τα ιστορικά στοιχεία αυτού του προγράμματος κατά πάσα πιθανότητα τα παρέσχε ο Α. Κορδέλλας, ο οποίος ήταν και εκ των πρωτεργατών της διοργάνωσης του εορτασμού.

Ο ίδιος ο Α. Κορδέλλας, περί το 1907, προς το τέλος της ζωής του, είχε αρχίσει να γράφει το μεγάλο έργο του «Εντυπώσεις του μηχανικού-μεταλλειολόγου Α. Κορδέλλα», το οποίο παραμένει ανέκδοτο, είναι χειρόγραφο και αναφέρεται στον βίο του από τα παιδικά του χρόνια μέχρι το 1870·⁴ αυτό το έργο του το οποίο ο Α. Κορδέλλας δεν ολοκλήρωσε στηρίχθηκε στα «Ημερολόγια»,⁵ τα οποία τηρούσε, κατά τη διάρκεια της ζωής του και όχι πάντα ταυτόχρονα με τα γεγονότα, περιλαμβάνουν τα έτη από το 1851 έως το 1909. Εκεί στις «Εντυπώσεις του μηχανικού-μεταλλειολόγου Α. Κορδέλλα» έχοντας ελέγξει τα στοιχεία του αναφέρει για την επίσημη τελετή των εγκαινίων: «Αγιασμός. Την 5ην Μαΐου 1865, ότε διεγέλα μεν η ημέρα εκ των πρώτων του ηλίου ακτίνων, υψουμένου υπέρ την οροσειράν της απέναντι Μακρονήσου (Ελένης) ο σεβασμιώτατος Μητροπολίτης Θεόφιλος περιβεβλημένος την απαστράπτουσαν αρχιερατικήν στολήν ευλογεί και αγιάζει τας καμίνους και τους εκ του παραχθέντος την πρωΐαν ταύτην μολύβδου εκτυπωθέντος εν σχήματι δελφίνων (χελωνών) φερουσών⁶ την επιγραφήν «ΕΛΛΑΣ». Ο ίδιος

3. Α. Κορδέλλας, «Το Λαύριον και ο ελληνικός άργυρος», ανεγνώσθη εν τω συλλόγω (φ.σ. Παρνασσός) τη 29η Ιανουαρίου 1890, στο *Παρνασσός* τ. ΙΓ΄ 1895, σ. 67-83.

4. Τα πρωτότυπα ανέκδοτα χειρόγραφα στο αρχείο Κ.Γ. Μάνθου. Μεγάλα αποσπάσματα παρατίθενται σχεδόν ασχολίαστα στο Σ. Βοβολίνης, *Μέγα Βιογραφικόν Λεξικόν*, Αθήναι, 1958, τόμος Α΄, σ. 44-66, λήμμα Α. Κορδέλλας.

5. Α. Κορδέλλας, *Ημερολόγια* (1859 - 1869), σ. 339 (απόκειται στη Γεννάδειο Βιβλιοθήκη).

6. Προφανώς «παρέσυρε» τον συγγραφέα, Α. Κορδέλλα, η ανάγκη περαιτέρω ακριβούς διατύπωσης με τη φράση «εκτυπωθέντος εν σχήματι», οπότε απαιτήθηκε η γενική πτώση των

έλαβε άδεια από το Υπουργείο των Οικονομικών στις 22 Φεβρουαρίου 1865, ώστε να κατέβη στο Λαύρειο και να ασχοληθεί με τα μεταλλουργικά έργα, ως μηχανικός της εταιρείας, και αυτή η ημερομηνία είναι πολύ κοντά με την 3η Μαρτίου, ώστε να έχουν προλάβει να γίνουν όλες εκείνες οι απαραίτητες προετοιμασίες και να αρχίσουν με συνεχή βιομηχανικό τρόπο οι καμινεύσεις. Άλλωστε μερικές ακόμη αναφορές του Α. Κορδέλλα στο παραπάνω συνθετικό έργο του συντείνουν στη γενέθλιο ημερομηνία της 5ης Μαΐου 1865· εκεί γίνεται μνεία ότι οι καμινευτές από την Καρθαγένη της Ισπανίας είχαν έλθει στο Λαύρειο τον Απρίλιο του 1865 και ότι άρχισαν τις πειραματικές ανακαμινεύσεις των σκωριών. Ανατρέχοντας δε, επί πλέον, σε μια ιστορική πηγή εκτός του πλαισίου των έργων του Α. Κορδέλλα και αυτή είναι η έκθεση της Επιτροπής Δ. Χαραλάμπη του 1867 με συνημμένους λεπτομερείς πίνακες, που κατήρτισε η ίδια η εταιρεία Hilarion Roux et Cie, υπάρχει ρητή αναφορά στη μεταλλουργική παραγωγική συνέχεια των καμίνων της και ως εναρκτήρια ημερομηνία των ανακαμινεύσεων των σκωριών παρατίθεται η 17η Μαΐου 1865 (άρα η 5η Μαΐου με το παλαιό ημερολόγιο), και οι οποίες ανακαμινεύσεις μέχρι την 5η Ιανουαρίου 1867 (24 Δεκεμβρίου με το παλαιό ημερολόγιο) ανέρχονται σε 2.955 και σε τόν. σκωριών 80.408.⁷

«Περί την εσπέραν της 6 Μαΐου [1865] – συνεχίζει ο Α. Κορδέλλας – ο αρχικαμινευτής Ισπανός μάστορο-Συμεών, ενώπιον του κ. Ντε Αγγουίρη [de Aguirre] και εμού τη βοήθεια και ετέρου καμινευτού, ήνοιξε, διά μεγάλου σιδηρού δοκού (λοστού), την εν τω κάτω μέρει της καμίνου διά πηλού πεφραγμένην οπήν, εκ της οποίας έρρευσε διάπυρος (ρευστός) ο παραχθείς αργυρομιγής μόλυβδος, ον άφησαν να κυθή εντός λεκάνης, κειμένης έμπροσθεν της καμίνου. Επί τη όψει του διαπύρου μετάλλου, η χαρά ημών τε, ως και των παρισταμένων εργατών, ήτο απερίγραπτος. Εν τω ερυθρώ διαπύρω μολυβδίνω νάματι, όπερ έρρευσε και εκ του παραχθέντος εκ της κωνεύσεως των σκωριών αργυρούχου μολύβδου, διεβλέπομεν την αναγέννησιν του νέου Λαυρίου, και την επ' αγαθώ της πατρίδος βάσιν της ελληνικής μεταλλοβιομηχανίας»⁸ (εικ. 1).

Η 5η Μαΐου 1865 είναι η γενέθλιος ημέρα του νεότερου Λαυρίου, αλλά όχι μόνον· η ρηξικέλευθη αυτή παραγωγική στιγμή, η τομή αυτή στην ιστορία

«δελφίνων» και των «κελώνων», ενώ έπρεπε να υπάρχει απαιτική, «τους δελφίνους», ως αντικείμενο του ρήματος «αγιάζει», όπως ορθώς αναγράφεται το «τους». Τα πρωτότυπα ανέκδοτα χειρόγραφα στο αρχείο Κ.Γ. Μάνθου. Μεγάλα αποσπάσματα παρατίθενται...στο Σ. Βοβολίνης, ό.π., λήμμα Α. Κορδέλλας.

7. Δ. Χαραλάμης, Προς το επί των Οικονομικών Υπουργείον, Περί των υπό της εταιρίας Ιλ. Ρου και Σας, ανακαμινευθεισών σκωριών του Λαυρίου, 14/2/1867, (χωρίς τόπο και χρόνο έκδ.), σ. 10, 18.

8. Τα πρωτότυπα ανέκδοτα χειρόγραφα στο αρχείο Κ.Γ. Μάνθου. Μεγάλα αποσπάσματα παρατίθενται στο Σ. Βοβολίνης, ό.π., λήμμα Α. Κορδέλλας.

του Λαυρείου και η περιγραφόμενη παραπάνω συγκίνηση, είναι η τομή και η συγκίνηση από την αυγή μιας νέας εποχής, της βιομηχανικής, που κάνει την παρουσία της και στην Ελλάδα· όχι μόνον γιατί τις επόμενες δεκαετίες το Λαύρειο θα μετεξελιχθεί σε ένα σπουδαίο μεταλλευτικό-μεταλλουργικό βιομηχανικό κέντρο, αλλά έκτοτε αρχίζει να παίρνει ολοένα και μεγαλύτερες διαστάσεις το βιομηχανικό φαινόμενο και στην υπόλοιπη χώρα. Το Λαύρειο αποτελεί πλέον την αιχμή της εκβιομηχάνισης της Ελλάδας, την πύλη της νεωτερικότητας και ένα σπουδαίο μεταλλευτικό και μεταλλουργικό κέντρο ανάμεσα στα παρόμοια της Ευρώπης.

Με τη συμπλήρωση το 1890 μιας 25ετίας από τα αρξάμενα, το 1865, μεταλλευτικά και μεταλλουργικά έργα του Λαυρείου, οι ιθύνοντες των δύο μεγάλων εταιρειών, της Ελληνικής και της Γαλλικής θέλησαν να αξιοποιήσουν την επέτειο και να την εορτάσουν, ως πρακτική αυτοκατάφαση του ηγετικού παραγωγικού βιομηχανικού τους ρόλου. Το κλίμα έχει αλλάξει, τίποτε δεν θυμίζει την εποχή των λαυρεωτικών, κατά το 1871-1873, με τη σφοδρή σύγκρουση του Ελληνικού Δημοσίου και της πρώτης εταιρείας Hilarion Roux et Cie, και το σκάνδαλο με τις μετοχές της Ελληνικής Εταιρείας· τα πράγματα, απ' αυτήν την άποψη, έχουν εξομαλυνθεί, έχουν πάρει τον πρακτικό παραγωγικό βιομηχανικό τους δρόμο.

Η μεγάλη γιορτή των 25 χρόνων του νεότερου Λαυρείου στις 22 Απριλίου του 1890 είναι η έκφραση του γεγονότος ότι το Λαύρειο αποτελούσε τον κυρίως τόπο της βιομηχανίας στην Ελλάδα, το βιομηχανικό καμάρι της. Οι εφημερίδες αποτυπώνουν με εξαιρετική πυκνότητα αυτή τη μεγάλη σημασία. Η «Νέα Εφημερίς» προαναγγέλλει (20/4/1890): «...η ρηθείσα ημέρα θα εορτασθή...πανηγυρικώτατα, αποτελούσα σημείον εν τοις χρονικοίς του βασιλείου της Ελλάδος περιφανές και προοιωνιζομένη λαμπρότερον και μάλλον καρποφόρον το μέλλον», επίσης η «Εφημερίς» (23/4/1890) (εικ. 2) γράφει: «Η λαμπρά αυτή πανήγυρις [της 25ετηρίδας του νεότερου Λαυρίου είναι] η μοναδική και πρώτη...επίσημος εορτή της βιομηχανίας της νεωτέρας Ελλάδος», και βεβαίως από την εφημερίδα «Καιροί» (23/4/1890) η εορτή αυτή του Λαυρίου χαρακτηρίζεται εντελώς φυσιολογικά ως «βιομηχανική». Ο ίδιος ο Α. Κορδέλλας, ως ομιλητής κατά την ημέρα της εορτής, αφού αναδείξει την αξία των τεχνολογικών επιστημών, που μετασχηματίζουν την πραγματικότητα, αναφέροντας ότι «...η ισχύς των πολιτειών ήρτηται εκ της εφαρμογής των διδαγμάτων των πρακτικών επιστημών. Η θεωρία υψοί τον νουν, αλλ' η πράξις τρέφει αυτόν», θα θεωρήσει και εκείνος αυτήν την εορτή πανελληνίας σημασίας, η οποία «...πανδήμως ανακηρύσσεται ως αίσιον γεγονός...».⁹

Αυτό το πνεύμα εξαιρείται με την παρουσία την ημέρα του εορτασμού στην πόλη ανωτέρων στελεχών των υπουργείων, πρεσβευτών, των διοικητικών συμβουλίων, των διευθυντών των δύο μεγάλων εταιρειών και των υπαλλήλων τους, φυσικά

9. Βλ. εφημερίδα «Νέα Εφημερίς» (24/4/1890).

των τοπικών αρχών, δημοσιογράφων των αθηναϊκών εφημερίδων και με τους λόγους των κύριων ομιλητών κατά τις προποσείς. Οι ομιλητές κατά την εορτή ανέδειξαν αυτήν τη ριζική μεταβολή των πραγμάτων στο Λαύρειο, από την ερημία στη βιομηχανική βουή και τόνισαν τη ζωοποιό οικονομική της δύναμη, κατά το πνεύμα της εποχής, της αστικής έννοιας της προόδου και αυτοί ήσαν (κατά την εφημερίδα «Εφημερίς», (23/4/1890): ο J.B. Serpieri, ιδρυτής της Γαλλικής Εταιρείας – ο Α. Συγγρός απουσίαζε λόγω ασθενείας – ο Ανάργ. Σιμόπουλος, πρόεδρος του Δ.Σ της Ελληνικής Εταιρείας και βουλευτής, ο Α. Κορδέλλας, γενικός διευθυντής της ίδιας εταιρείας, ο πρεσβευτής της Ιταλίας Φεδοσιάνι, ο γραμματέας της γαλλικής πρεσβείας Λεφέβρ, ο γιος του J.B. Serpieri, Φερδινάνδος Serpieri, γενικός διευθυντής της Γαλλικής Εταιρείας, η σύζυγός του Λαυρία, κόρη του Γ. Παχύ, ο Δεκατελέν (J. de Catelin), αρχιμηχανικός των έργων της Γαλλικής και ο Ρουζώ, επίσης μηχανικός της, ο αντιπρόεδρος του Δ.Σ. της Ελληνικής Εταιρείας και το μέλος του, Αλκ. Καμπάς, ο αρχιλογιστής της, ονόματι Κόμης, ο βουλευτής Α. Ρικάκης και ο επιφανής δικηγόρος των Αθηνών, Αντωνόπουλος. Επίσης παρευρέθησαν, ο Γ. Παχύς από τους ιδρυτές των εταιρειών του Λαυρίου, ο υποδιοικητής της Εθνικής Τράπεζας και πρώην υπουργός Π. Καλλιγιάς, ανώτεροι υπάλληλοι των υπουργείων Εσωτερικών, Οικονομικών και ελεγκτικού συνεδρίου, ο κλήρος, ο Δήμαρχος Αθηνών, Τιμολέων Φιλήμων και Λαυρίου-Κερατέας, Στ. Ανδρέου¹⁰ με το δημοτικό συμβούλιο, πολλοί άλλοι πολιτευόμενοι, τραπεζίτες και μεγαλομέτοχοι των εταιρειών.

Η εορτή έλαβε χώρα σε μία από τις μεγάλες αίθουσες του νέου Πλυντηρίου της Ελληνικής Εταιρείας (στον χώρο της σημερινής ΑΚΕΛ), στην οποία οι μηχανικοί της δεν είχαν ακόμη εγκαταστήσει τα νέα μηχανήματα εμπλουτισμού γερμανικής, αργότερα και αμερικανικής, τεχνολογίας και το οποίο, όπως γράφει ο γενικός διευθυντής της (κατά το 1906 μετέπειτα καθηγητής του Πολυτεχνείου Ι. Π. Δοανίδης «...είναι σήμερα [κατά το 1903] εν των μεγαλύτερων αν μη το μεγαλύτερον της Ευρώπης, ικανόν να πλύνη 1.500 τόνους εκβολάδων εις 24 ώρας...»¹¹). Η εφημερίδα «Εφημερίς» (23/4/1890) περιγράφει με εξαιρετική ενάργεια αυτήν την αίθουσα του συμποσίου, η βιομηχανική-μεταλλευτική σκηνοθεσία της οποίας συνέβαλε στον ταυτόσημο χαρακτήρα της εορτής: «Αι εις αυτήν [την αίθουσαν] άγουσαι τρεις θύραι εστολίσθησαν διά μύρτων και πλήθους σημαιών, το σύμπλεγμα δε τούτο εστέφετο διά θυρεών εφ' ων ανεγράφοντο τα έτη 1865-1890 και η φράσις «Αγαθή Τύχη», εν τω μέσω δε αυτών διεσταυρούντο δύο σφύραι ως έμβλημα της μεταλλευτικής εργασίας... Η οροφή [της αιθούσης] είχε

10. Βλ. εφημ. «Παλιγγενεσία» (22/4/1890).

11. Ι.Π. Δοανίδης, Περί διαλύσεως του αργύρου μολυβδούκων μεταλλευμάτων εις τα ύδατα πλύσεως, (ανακοίνωση στο Ε' διεθνές συνέδριο εφαρμοσμένης χημείας τον Μάιο του 1903 που διεξήχθη στο Βερολίνο) στο *Αρχιμήδης* 9/1904, σ. 36.

καλυφθή δι' ερυθρού υφάσματος, την μονοτονίαν του οποίου διέκοπτον μικραί χρυσαί ροζέται εκ των οποίων εξήρχοντο πολυπληθείς μικραί ηλεκτρικάί λυχνίαί... οι τοίχοι είχαν επενδυθή διά κλάδων μύρτων, κατά κενά δε διαστήματα ήσαν ανηρητημένοι θυρεοί περιβεβλημένοι διά στεφάνων και στεφόμενοι διά σημαίων Ελληνικών, Γαλλικών και Ιταλικών... άνωθεν της κεντρικής τραπέζης επί του τοίχου...ετοποθετήθησαν εν είδει ακτίνων άπαντα τα μεταλλευτικά εργαλεία...». Ο κατάλογος των φαγητών ευρηματικός, κατά τον σχεδιασμό του καλλιτέχνη Φωκά, ήταν σύμφωνος με το πνεύμα της εορτής με στοιχεία από τη νέα βιομηχανική μεταλλευτική και μεταλλουργική ζωή του Λαυρείου (εικ. 3). Οι συνδαιτημόνες ήσαν περί τους 300 και μετά τους λόγους και το γεύμα ακολούθησαν ευρωπαϊκοί και ελληνικοί χοροί μέχρι το απόγευμα υπό τους ήχους της μουσικής της Φιλαρμονικής του Πυροβολικού με τη διεύθυνση του αρχιμουσικού Κάισαρν. Ο πρεσβευτής της Ιταλίας Φεδοσιάνι επέδωσε στον J.B. Serpieri το παράσημο των Ταξιαρχών του Αγίου Μαυρικού και Λαζάρου εκ μέρους του βασιλιά της χώρας του, Ουμβέρτου. Στον Α. Κορδέλλα και στον J.B. Serpieri προσφέρθηκαν μετάλλια και λευκώματα με τα ονοματεπώνυμα, τις υπογραφές, τους τόπους καταγωγής και τις ειδικότητες των εργαζομένων στις δύο μεγάλες εταιρείες Ελληνική και Γαλλική (και στη Μ. Ασία της Ελληνικής Εταιρείας) και κατοίκων του Λαυρείου και της Κερατέας. Τα μετάλλια έφεραν από την μία όψη ανάγλυφη προτομή του κάθε ενός αντίστοιχα και στην άλλη γραπτώς την ευγνωμοσύνη των εργαζομένων και των κατοίκων, κόπηκαν δε χρυσά, ασημένια και μπρούντζινα. Δημιουργός ο Γάλλος Georges Lemaire (1853-1914), επιφανής γλύπτης μεταλλίων¹² (εικ. 4, 5).

Όλοι οι εξ Αθηνών προσκεκλημένοι ήλθαν στο Λαύρειο και ανεχώρησαν απ' αυτό με την αμαξοστοιχία των Σιδηροδρόμων Αττικής. Η εορταστική ατμόσφαιρα ήταν διάχυτη στην πόλη και ο σολοισμός της επιμελής, η ημέρα της 22ας Απριλίου 1890 ήταν αργία για τους εργάτες, ένα μεγάλο μέρος των οποίων, όπως και πολλοί κάτοικοι, γυναίκες και παιδιά μετείχαν στη θέα του εορτασμού.

Ο εορτασμός της 25ετηρίδας του Λαυρείου συνιστά μία κατ' εξοχήν δοξαστική πολιτισμική, κοινωνική και πολιτική πράξη· είναι ένας είδος θριάμβου των ηγετικών κοινωνικών δυνάμεων, που διευρύνουν την παραγωγή ατενίζοντας το πλουτοφόρο μέλλον· πρόκειται περί της αυτοσυνείδησης της βιομηχανικής αστικής τάξης, που μετασχηματίζει τα πράγματα και αλλάζει την ιστορία. Σε τελευταία ανάλυση είναι η ίδια η βιομηχανική εποχή που αποκτά, προς το τέλος του 19ου αι., συνείδηση της δύναμής της. Από την άλλη πλευρά ο εορτασμός της 25ετηρίδας του Λαυρείου, τα επιδοθέντα μετάλλια και τα λευκώματα με την υπογεγραμμένη ευγνωμοσύνη των εργαζομένων προς τις ηγετικές φυσιογνωμίες της τεχνογνωσίας, αφ' ενός του Α. Κορδέλλα, και του κεφαλαίου, αφ' ετέρου του J.B. Serpieri, στο πνεύμα

12. Γ.Ν. Δερμάτης, *Λαύρειο το μαύρο φως*, ό.π., σ. 295, σημ. 520.

της ατομοκεντρικής αρχής του αστικού φιλελευθερισμού – και αυτό το πνεύμα, κατά μείζονα λόγο, εκφράζει η ανέγερση του ανδριάντα του J.B. Serpieri το 1899 στην κεντρική πλατεία του Λαυρείου – αντικειμενικά λειτουργούσαν ως διαδικασία ενσωμάτωσης των συνειδητήσεων των εργατών του Λαυρείου, ως κοινωνικής τάξης υποτελούς στην ηγεμονία της αστικής-βιομηχανικής ολότητας. Ωστόσο παρά αυτήν την πυκνή σημειολογία, μετά το γεύμα και υπό την επήρεια του οίνου και της γενικής ευθυμίας ο Α. Κορδέλλας έκανε και μια άλλη πρόποση: «...υπέρ των Ελλήνων εργατών και ιδίως των του Λαυρίου, διά της εργασίας των οποίων απολαμβάνουσι την ευμάρειαν οι πλούσιοι» και η εφημερίδα «Εφημερίς» (23/4/1890) δεν αφήνει την ευκαιρία και σχολιάζει την άλλη ημέρα, με ανατρεπτικό τρόπο: «Αθηθινή επαναστατική πρόποσις γινομένη μάλιστα εν ημέραις καθ' ας ο εργατικός πληθυσμός της Ευρώπης σύσσωμος συνερχόμενος ζητεί την καλλιτέρευσιν της τύχης αυτού». «Η βοή των πλησιαζόντων γεγονότων», κατά τον ποιητή, ακούγεται όλο και πιο έντονα· η εν λόγω εφημερίδα είναι της 23ης Απριλίου του 1890 με το παλαιό ημερολόγιο για την Ελλάδα, για την Ευρώπη, όμως, είναι η 5η Μαΐου. Η εφημερίδα προφανώς υπονοεί κάποιον άλλο εορτασμό, αυτόν που έγινε την 1η Μαΐου του 1890 – πρόκειται για τη γνωστή μας πλέον εργατική Πρωτομαγιά – με δυναμικές διαδηλώσεις στις χώρες της Γαλλίας, Γερμανίας, Αυστρίας, Ιταλίας, Αγγλίας, Ισπανίας, Βελγίου, Ολλανδίας, Πορτογαλίας και Ηνωμένων Πολιτειών με γενικό αίτημα την καθιέρωση του 8ώρου, όπως αναφέρουν άλλες ελληνικές εφημερίδες της εποχής.

Πράγματι, η γιορτή των 25 χρόνων του νεότερου Λαυρείου, ένα στιγμιαίο γεγονός, είναι προφανώς αδύνατον να ενσωματώσει τις εργατικές συνειδησεις, έστω και στο πεδίο των συμβόλων, να αντισταθμίσει τη зоφερή πραγματικότητα των συνθηκών εργασίας εκείνης της εποχής: τα πενιχρά ημερομίσθια, ο εξοντωτικός χρόνος εργασίας, που υπερέβαινε το 12ωρο· αυτά συνθέτουν ένα επαχθές πλαίσιο για τους 5.000 περίπου εργαζόμενους και πολύ περισσότερο για τις γυναίκες και τα παιδιά. Μια κατάσταση που γίνεται επαχθέστερη εξ αιτίας του είδους της βαριάς και πολύμοχθης μεταλλευτικής-μεταλλουργικής εργασίας, με ακραία έκφραση τις επαγγελματικές ασθένειες, τη μολυβδίαση, την πνευμονοκονίαση και τα θανατηφόρα, εν πολλοίς, ατυχήματα. Άλλωστε τον επόμενο μήνα, τον Ιούνιο του 1890, «Οι εν Δασκαλειώ του Λαυρίου εργάται [στο μεταλλείο της Ελληνικής Εταιρείας]...εκήρυξαν απεργίαν ζητούντες την ελάττωσιν των ωρών της εργασίας εις οκτώ ώρας. Αγνοούμεν τα αποτελέσματα»¹³. Το 1890, δηλαδή 4 χρόνια μετά το 1886 με τα γεγονότα στο Σικάγο, και την ίδια χρονιά με τον πρώτο εορτασμό της εργατικής Πρωτομαγιάς στο Παρίσι. Και μόλις 6 χρόνια αργότερα, μετά τον εορτασμό των 25 χρόνων, τον Απρίλιο του 1896 συνέβη η εκρηκτική απεργία

13. Στην εφημ. «Σοσιαλιστής» του Σταύρου Καλλέργη, 23-29/6/1890.

των 2.500 μεταλλωρύχων της Καμάρizas, στα μεταλλεία της Γαλλικής Εταιρείας, που οδήγησε το 1901 στη νομοθέτηση του ασφαλιστικού νόμου για τους μεταλλωρύχους και μεταλλουργούς (ο νόμος Νέγρη, πρώην γενικού διευθυντή της Ελληνικής Εταιρείας, ευαίσθητου δέκτη και γνώστη της εργατικής συνθήκης του Λαυρίου) και αργότερα με αλληπάλληλες απεργίες, το 1924, στην καθιέρωση του δώρου «Περί εφαρμογής του δώρου της εργασίας κατά εικοσιπεντάωρον και 48ώρου καθ' εβδομάδα εις τας μεταλλευτικές και μεταλλουργικές επιχειρήσεις Λαυρίου», για πρώτη φορά στην Ελλάδα, ως αποτέλεσμα βεβαίως και γενικότερων εσωτερικών και διεθνών παραγόντων.

Το 1915, που συμπληρώθηκαν τα 50 χρόνια του νεότερου Λαυρίου και το 1940, τα 75, δεν υπήρξαν ανάλογοι επετειακοί εορτασμοί, λόγω των παγκοσμίων πολέμων, αλλά και εξ αιτίας των επιπτώσεών τους στις εταιρείες του Λαυρίου – ήδη η Ελληνική Εταιρεία είχε κλονιστεί σοβαρά στη δεκαετία του 1910 και έκλεισε οριστικά το 1927.

Το 1966 εορτάζεται η εκατονταετηρίδα, ενώ κανονικά θα έπρεπε να είχε εορτασθεί το 1965· αντικειμενικοί οργανωτικοί λόγοι δεν το είχαν επιτρέψει. Την οργανωτική ευθύνη τού επί μία εβδομάδα εορτασμού, από 24-31 Ιουλίου, είχε ο Εκδρομικός Όμιλος Λαυρίου, ο οποίος μετά τον πόλεμο είχε συσπειρώσει τις πνευματικές δυνάμεις της πόλης και εκπροσωπούσε επάξια την πολιτισμική ζωή της· οι εκδηλώσεις είχαν τεθεί υπό την αιγίδα του Δήμου Λαυρεωτικής. Να σημειώσουμε ότι, μετά τον πόλεμο, στο Λαύρειο, στον τομέα της μεταλλείας και της μεταλλουργίας παραμένει πάντα δυναμική η Γαλλική Εταιρεία, αλλά είχε προστεθεί και η εταιρεία ΑΛΑΚΟ στη μεταλλουργία μολύβδου, ψευδαργύρου, δευτερογενώς, επίσης είχαν αναπτυχθεί άλλου είδους μικρά και μεγάλα εργοστάσια, ιδιαίτερα στους κλάδους της κλωστοϋφαντουργίας και της χημικής βιομηχανίας. Πέραν των καλλιτεχνικών εκδηλώσεων, μουσικών, χορευτικών, θεατρικών, εικαστικών και των αθλητικών, το κύριο περιεχόμενο του εορτασμού των 100 χρόνων είναι η ανάδειξη του μεταπολεμικού βιομηχανικού δυναμισμού της πόλης, τον οποίο οι διοργανωτές θέλησαν να παρουσιάσουν με τρεις τρόπους: μέσω του έντυπου προγράμματος, στο οποίο κυριαρχεί το σύντομο ιστορικό της κάθε μίας βιομηχανίας¹⁴, της βιομηχανικής έκθεσης και της κινηματογραφικής προβολής της λειτουργίας των βιομηχανιών. Κεντρικός ομιλητής με θέμα την ιστορία του Λαυρίου ήταν ο Παναγιώτης Βογιατζής.

14. Βλ. Κώστας Γ. Μάνθος (γενική επιμέλεια του φωτογραφικού αρχειακού υλικού και της έκδοσης) και Γιώργος Ν. Δερμάτης (επιστημονική επιμέλεια και συγγραφή των κεμένων), *Φωτογραφικό Λεύκωμα, Λαύριο, η βοή του χρόνου – Το νεότερο Λαύριο της μεταλλείας και μεταλλουργίας*, έκδοση Εταιρείας Μελετών Λαυρεωτικής (ΕΜΕΛ), Λαύριο 2017, σ. 356.

Το 1990, ο εορτασμός των 125 χρόνων γίνεται σε ένα διαφορετικό πλαίσιο· ο προηγούμενος βιομηχανικός δυναμισμός του Λαυρείου αρχίζει να βαίνει ελαττούμενος· η κρίση επελαύνει ακάθεκτη, η βιομηχανική κατάρρευση είναι γεγονός και η ανεργία εισβάλλει σε κάθε σπίτι. Σε σύνολο 3.500 εργαζομένων του Λαυρείου οι 2.800 περίπου είναι άνεργοι· το Λαύρειο θα ταξιδεύει ανάμεσα στην ανεργία και την ανθρώπινη αξιοπρέπεια και θα κάνει αυτό που έκανε πάντα, θα ορθώσει το ανάστημά του και θα δώσει ένα μέγιστο μάθημα στην ελληνική κοινωνία πολύμορφων, συνεχών αγώνων επί 4 χρόνια· διαθέτει την ιστορική αντοχή, την πείρα και την ωριμότητα να επεξεργάζεται και να προτείνει λύσεις ανάπτυξης, να συμμαχεί με τις μεγάλες συνδικαλιστικές οργανώσεις και άλλες πόλεις της χώρας, με Πανεπιστήμια του κύρους του ΕΜΠ, με φορείς πολιτισμού πανελληνίου και ευρωπαϊκού κύρους. Οι πολύμορφες εκδηλώσεις λόγου και τέχνης διοργανώνονται πλέον από τον ίδιο τον Δήμο Λαυρεωτικής και την προς τούτο συσταθείσα οργανωτική επιτροπή, αποτελούμενη από τον Δήμαρχο Κ. Πόγκα, ως Πρόεδρο, και μέλη τους Θ. Γεώργιζα, Κ. Γκρανιά, Γ.Ν. Δερμάτη, Γ. Μάνθο, Η. Μελανοφρύδη και Α. Τσώνο. Οι εκδηλώσεις διήρκεσαν από 17/8-9/9 του 1990. Την κεντρική ιστορικού περιεχομένου ομιλία έκανε ο Γ.Ν. Δερμάτης. Αξίζει να επισημάνουμε τις βασικές πτυχές αυτού του εορτασμού: πρώτον, λόγω της κρίσης και με οξύτατο το αγωνιώδες αίτημα της εξόδου απ' αυτήν η πόλη στρέφει και πάλι το βλέμμα της στα μονιμότερα, διαρκή στοιχεία της ιστορίας της, διευρύνει την αυτοσυνειδησία της, αισθάνεται την ανάγκη μιας νέας αφετηρίας, μιας νέας συνέχειας και ο Δήμος Λαυρεωτικής έχει την πολιτική βούληση να εκπονήσει ένα στρατηγικό τοπικό αναπτυξιακό πρόγραμμα με πολλαπλούς άξονες ανάπτυξης· μία από τις προϋποθέσεις της ήταν η σωτηρία και αναστήλωση των μνημείων του, η ανασηματοδοότησή τους, η επανάχρησή τους· αλλότρια δε συμφέροντα εξύφαιναν την ισοπέδωση και τη λεηλασία. Η έκδοση του φωτογραφικού λευκώματος του Γ. Μάνθου, η έκθεση ζωγραφικής και γλυπτικής της Πινακοθήκης Πιερίδη στην πρώην Γαλλική Εταιρεία, η συμμαχία με το ΕΜΠ, το οποίο συλλογικά, αλλά με πρωταγωνιστή τότε τον αντιπρύτανη Κ. Παναγόπουλο, είχε επεξεργασθεί τη μετεξέλιξή της σε Τεχνολογικό και Πολιτιστικό Πάρκο έδιναν ένα βαθύτερο περιεχόμενο στο αίτημα της ανάπτυξης. Το δεύτερο γεγονός που πρέπει να εξάρουμε είναι ότι, τότε, η κοινωνία των πολιτών, ως συλλογική αυτοσυνειδηση, ο Δήμος Λαυρεωτικής τιμά, όχι μια εξέχουσα προσωπικότητα, αλλά, για πρώτη φορά στην ιστορία του, τις δυνάμεις της εργασίας, με την απονομή σε κάθε ένα ξεχωριστά απόμαχο μεταλλωρύχο το μετάλλιο της πόλης, έργο της γλύπτριας Ειρήνης Χαριάτη.

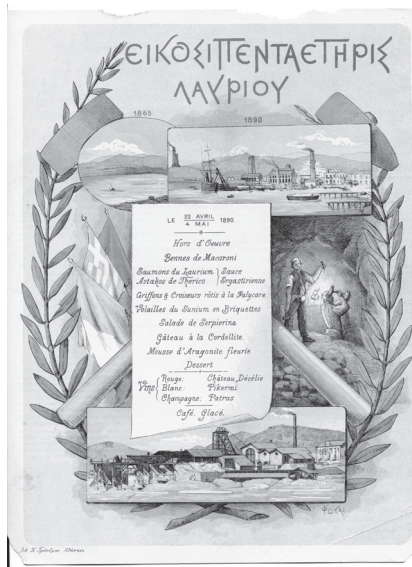
Σήμερα, στα 150 χρόνια της πόλης, και με γενικευμένη την οικονομική κρίση το σημαντικό της παραγωγικής ανόρθωσης με το πιο ευρύ σύγχρονο περιεχόμενο παραμένει περισσότερο ισχυρό από κάθε άλλη φορά, όπως και το αίτημα της κοινωνικής δικαιοσύνης, πρώτα απ' όλα για τους νέους και τις νέες.

Εικ. 1. Κάμινοι συστήματος Castiliano και καμινευτές (φωτ. 1868).

Εικ. 2. Το πρωτοσέλιδο της εφημερίδας “Εφημερίς” (23/4/1890) με το ρεπορτάζ από την εορτή της 25ετηρίδας του νεότερου Λαυρίου.

Εικ. 3. Η εμπρόσθια όψη του μονόφυλλου που εκδόθηκε με αφορμή τον εορτασμό των 25 χρόνων από την ίδρυση του νεότερου Λαυρίου, 22 Απριλίου (4 Μαΐου) 1890.

Εικ. 4. Οι δύο όψεις του μεταλλίου προς τιμήν του Α. Κορδέλλα.

Εικ. 5. Οι δύο όψεις του μεταλλίου προς τιμήν του J.B. Serpieri.

Σημείωση: Οι υπ' αριθμ. φωτογρ. 1, 3, 4, 5 στο Κώστας Γ. Μάνθος και Γιώργος Ν. Δερμάτης, *Φωτογραφικό Λεύκωμα, Λαύριο, η βοή του χρόνου*, ό.π. (αντίστοιχα στις σ. 56, 323, 326), Η υπ' αριθμ. 2 είναι από το Αρχείο Κ.Γ. Μάνθου.